

“Шупашкар хумисен юнлә тарё...”

Җеҗпел Мишшин пурнаҗен синкерләнне пәрисем вәл Остер тапхәрәнче /П.Бекшанский/, теприсем вара татах та маларах – Шупашкар тапхәрәнчех /Н.Рубис/ – пусланна тесе шутлаҗсә. Маншән юлашки шухашә төрәсрех пек туйһанат.

Аса илер-ха поэтән вилес умән хайланә сәввисене. Вәсенче кашнинче пекех инҗетри таван җәршән тунсахла-ни, уншән пәшәрханни-куляни сисәнет. “Паянтан” сәвәран:

Асап тәвә җине җар уран
Җәршыва җавәтса илсе карёҗ.
Шупашкар хумисен юнлә тарё
Җәмәрнә җеремре паянтан.

Поэт куҗә умне Остер таврашәнче те Шупашкар хумисем куранна. Чәвашсем чул хуме тесе төрмепе ун картине ытарлан паләртнә. Юнлә тар тени вара төрмере ларакансен суран юнәпе асап тарә тенине пәлтерет. Эппин, төрмере ларнә вәхәт сәвәҗ җерине җәмәрләнчех сусәрлатса хәварнә, унән синкерләнчә шәпах җав пуләмпа җыхәннә тени җанах та төрәсрех темелле.

Җәршыва Асап тәвә җине камсем илсе кайнине “Или! Или! Лама савахвани!...” сәвәран пәлме пулат:

Таврара хурахсем ахәраҗсә,
Түресем кәмәллән кулкалас.
Җар уранлә җәршыв макарать-җке,
Ун җине витенет тәттәм каҗ.

“Хурахсем” тесе поэт хура халәхпа патшаләха җаратакансене паләртни иккәленүсәре пек. Түресем вара – влаҗра ларакан “коммунизм бюрократсәсем” тата “тәнсәр такасем” /Җеҗпел Мишши җак вильәхсемпе җар тата Чека җыннисене танлаштарнә/. Шәпах җавсем Чәваш җәршывне 1920 сул вәҗепе 1921 сул пуҗламашәнче “хәрәс җумне пәталаса лартаҗсә”, урәхла каласан синкерлән лару-тәрәва кәртсе үкерәҗсә.

Кәштах хәш-пәр фактпа паллашар. Продразверстка йәркине Раҗсейре 1919 султа кәртәҗсә, унпа киләшүллән хресченән җитәнтәрнә тыр-пулла ытти апат сымәҗән пәр пайне патшаләха памалла пулнә. Җавәнпа җылай җухне хресчен кил-йышән выҗәллә-тутәллә пурәнма тивнә.

1920 султа чәваш хресченәсен кәлечәсене тырә ытти җулхинчен сахалрах кәнә. Анчах Мускав куҗәнчен үкес килмен пусләхсем, пуләшу ыйтас вырәнне, продразверстка планне 136 процент таран тултарнә. Җак “җитәнү” – Чәваш ревкома /пусләхә Д.С.Элмень/ синкерләнчә енне пуснә пәрремәш утам. Чәваш хресченәсен сымелли хәле кәнәкәменех пәтсе ларнә, җавна май хәшәпәри вәрләхләх тырра авәртма пусланна.

Иккәмәш /чи йәнәш/ утам – Советсен VIII съезчә вәрләха ытларах ял кәлечәсенче упралла тесе йышәнни. Кун хыҗсән Чәваш автономии облаҗән пусләхәсем тунә синкерләнчә җәсен шутне җаксене кәртмелле:

1/ хресченсене съезд йышәнәвән ыра пәлтерәшәсене җителәклә таран әнлантарманни, әнлантару вырәнне ытларах хәрату меләсемпе уса курни;

2/ ялсенчи коммунистсемпе вуләс пусләхәсен сумә-хисепә тата хастарләхә җителәклә пулманни;

3/ автономии пусләхәсен хушшинче

класс кәрешәвә хәрсе пыни, чәвашсен Октябрь революцийә пулман, җавәнпа та татәклә хирәҗү вәхәчә җитмеллех тесе җенни, җавна май хәйсене хирәҗә җәсене пурне те контрреволюципе танлаштарни;

4/ “Чаппан вәрҗине” юри провокацилесе хәтәртни, пин җурә ытла салтака җәнтәрсе хресченсен җучәпе тәрантса-җитерсе усрани;

5/ пәлхава хутшәннисене /пин җынна яхән/ судсәр-мәнсәр персе пәрахни...

Списока татах та тәсма, кашни пунктне фактсемпе җирәпләтме пулат. Ахальтен мар Чулхула облаҗепе Тутар республикинчи лару-тәру җылай җәмәлрах пулнә, вәсен җәрәсем җине җумәр пәр пәрчә те ытлашши үкмен пулсасән та күршәсем Мускав панә продразверстка планне җав тери ирттерсе тултарман, вәрләх пухмалли норми те җылай пәчәкрех пулнә. Җавсем лару-тәрәва хәтәртсе те җынсене хәратса хресчен түсәмне вәҗне җитермен, пин җурә салтака җәнсе илсе вәсене “упшур командин” /XVIII җәмәрте чәваш яләсенче хресчен җучәпе тәранса пурәннә патша салтакәсем/ җәне тума ирәк паман. Енчен те С.Элменпе унән ушкәнә җав йәнәшсене туман пулсасән Чәваш автономии облаҗәнчи выҗәлчә җылай җәмәлрах иртетчә, җәкәр татәкәшән тәнче касса җүреме җәр-җәр пин җын таран тухса каймастчә...

“Җар уранлә җәршыв макарать-җке” тесе җырнә җух Җеҗпел Мишши җак синкерләнчә туйса тата курса тәнә-тәр. Пәлхав шәпах вәл төрмере ларнә җух пулса иртнә-җке, Чека камерисене ун җухне пиләк җәре яхән хресчен тытса хупнә, вәсене хәнәнә те асаплантарнә. Җеҗпел Мишши җаксене пәтәмпех пәлнә тата хәйән куҗәпе курнә. Җав төрме хумисем җәннипех юнлә тата тарлә пулни җана пәрре те иккәлентермен.

Поэт шәллән Гурий Кузьминән “Пиччем җинчен” аса илү кәнекинче /Шупашкар, 1973/ җапларах йәркесем пур: “Комисси хваттерсем пәхса җүренә вәхәт тәлне облаҗә йәркелеме килнә ответлә җәри җынсен җылайшән хваттерсем пулнә. Тәсләхрен: пәри халыхи Хәрлә площадьри икә хутлә йывәҗ җуртра пурәннә. Мишша җак җынна темшән, те тимәр-кәвак утпа хула тәрәх кумса җүренәшән /әна җәсе те, җәрен килне те яланах рысакпа аҗататчә/, юратмастчә, совет чиновникә тетчә... Хваттерсене төрәсләнчә җух җав җын комисси җывәха та ярасшән пулман, анчах комисси членәсем вәйпах пырса кәреҗсә те җаксем, арәмәпе иккәшә, икә хутлә җуртри пүләмсене пәтәмпех хәйсем йышәннине курса тәләнәҗсә. Мишша кун пек җух куҗран каламасәр җатаймастчә: “Җәмәтсемпе эсир, юлташ, пәртте коммунист пек мар, улпут пек хәтланатәр, икә хутлә җурта иккән йышәннә та – комисси хәрататәр. Сире, икә җынна, җүлти хутне йышәнсан та керменте пурәннә пек пулат... аялти хута паянах хәвәр япаләрсенчен тасатәр, ыран кунта пысәк җәмәллә рабочи вырнаҗать”, – тет Мишша. ытлашши лаптәк пурри җинчен акт җыраҗсә те тухаҗсә комисси членәсем”.

Хәйән вырәсла җырнә аса иләвәнче Г.Кузьмин җав җыннан должноҗәпе җән

хушаматне те паләртатә, вәл облаҗ җар комиссарә И.Ефимов пулнә, каярах җав җын Шемшер хресченәсене пәлхав җәклеме провокациленә.

“Пәлетән-и, Коля, – тет Мишша, – конфискациленә япаласен складне төрәсләнчә вәхәтра яваллә җынсем тунә преступленисене асәрхарәм, – Җеҗпел каланине аса илет Гурий Кузьмич. – Темәҗе кун каялла облчека председателә /И.Кадушин/ тата И.Ефимов килчәс. Пәрремәшә хәй валли хәнтәр кәрәкә тата мәшәрә валли хаклә йышши тиртен җәленә кәрәк илсе кайрә. Ефимов вара арәмә валли җәс. Ун кәрәкә те хаклә тиртенчә. Ефимов җакән пек путсәр җәсемпе җыхәннине әнланатәп-ха, вәл тата тискертерехкине те тума пултаратә. Чека председателән хәтланкаларәшә вара пуҗа вырнаҗмастә. Эпә ку таранчченех җак апаратра төрәсләхе сутман “кристалсем” җәсләҗсә тесе шухәшланә. Халә мән тумалла җысәр җак җынсемпе?” – ыйтатә Мишша. “Эсә вәсене мән тума пултаратән?” – кәсәкланатә Николай. – Арестлеме пирән ирәк җук. Парти обкомне тата ревкома пәлтерессе җәс юлатә...”

Җапла тәватә те ревтрибунал председателә. Ларура облвоенком питә хытә шавланә иккен, поэта элекҗәпе танлаштарнә, җана җәрен кәларса яма хистесе калаҗнә.

Җак җә хыҗсән Җеҗпел Мишшине облчекара тата облвоенкоматра җәсләкәсенчен хәшә-пәри питә курайми пулса җитнә. Чи малтан кунта облчека председателән җумне, вәрттәнләх пай пусләхне И.Маркова аса илмелле. Шәпах җав җын Җеҗпелә арестлесе шәршлә та нүрә путвалта тертлентерет, сәлтавсәр-мәнсәр уйхә ытла төрмере усратә, поэтан мән пур шанчәк-җәмәтне хуҗатә, кун кәнекисене вуласа унән җунне тисләкпе вара-латә... Поэтшән җав җынсем җәннипех хурах пек кураннә җәнтә. Шәпах җавән йышшисем Чәваш җәршывне пәталаса йүҗә эрех җәстерәҗсә, чәваш ирәкләнчә тәттәм каҗпа витеҗсә. Ефимовпа Марков – Шемшерте тәкәннә юншән айәллә коммунистсем. Шәпах җав “пәчәк пилатсем” /Христоса Пилат хушнине пәталанине асра тытса калатәп/ хушнине хәрәх хресчене персе пәрахаҗсә, тәватә җәрәшнә арестлесе төрмере асаплантарәҗсә.

Җеҗпелә асәннә җак фактсем хуҗмәл-липех хуҗаҗсә. Вәл хәйәншән мар, чәваш халәхәшән, унән ирәклә те тулхә пурнаҗәшән җунса-җәмәтленсе пурәннә, 1921 султа вара Чәваш җәрә, унән җәлхи җәр җинче пәтсе пынине пуҗәпех җәнәме тытәннә, унән малтанхи хавхалану поэзийә җун-җәре ыратәвнә җәррән кәтартакан сәвәсемпе ылмашәннә. /Танлаштарма – паян пичетленәкән ярәм. – Ред./

Җак тапхәрта пире Җеҗпел йыхравә җәмәртанма, XXI җәмәрте те уйрәм халәх пек упранса юлма пуләшә. Чәлхемәре, таван культурәмәра юратмалла пирән, җавсене Җеҗпел Мишшинчен кая мар хисепе хумалла. Малалла, Җеҗпел патне!

■ **Виталий РОДИОНОВ,**
филологи әсләләхәсен докторә,
профессор